

AMIR ALI-SHIR NAVAIE AND HER ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE JAGHTAIE TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Saeideh Kazememanesh

Master of Arts in the History of Iran after Islam, Shahid Chamran University of Ahvaz,
Iran

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14848644>

Abstract. Amir Ali-Shir Navaei, known by the pen name "Fani," was a prominent literary figure of the 9th century AH, corresponding to the late Iraqi style period in Persian poetry. He produced significant works in both Persian and Chagatai Turkish. This descriptive-analytical study aims to explore Navaei 's influence on the development of the Chagatai Turkish language and literature. The findings indicate that through his diverse body of poetry and prose, Navaei successfully elevated Chagatai Turkish from a regional language to a recognized literary medium. He wrote poetry in both Persian and Chagatai Turkish, using the pen names "Fani" and " Navaei." In addition to his literary endeavors, he was a devoted patron of scholars, poets, and artists, playing a key role in promoting Islamic culture and art. Among his most notable works is "Muhakamat al-Lughatayn" (The Judgment of Two Languages), in which he compares Persian and Turkish, highlighting the literary potential of the Turkish language. Beyond literature, Navaei had a profound impact on social and cultural spheres, significantly strengthening the status of Chagatai Turkish in relation to Persian. This study concludes that Navaei was not only an outstanding poet but also a cultural theorist who played a pivotal role in shaping the literary and national identity of Turkic-speaking communities.

Keywords: "Amir Ali-Shir Navaei "; "Language"; "literature"; "Jagatai Turkish"

امیر علیشیر نوایی و نقش او در توسعه زبان و ادب ترکی جغتایی

سعیده کاظمی منش

دانشجوی دکتری دانشگاه شهید چمران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه آموزشی تاریخ. ایران، اهواز

saedh.kazemimanesh@gmail.com

چکیده

امیر علیشیر نوایی متخلص به "فانی" از ادبای قرن نهم هجری یعنی اواخر دوره سبک عراقی در شعر است که هم به زبان فارسی و هم ترکی آثاری از خود برجا گذاشته است. این پژوهش با هدف "بررسی تأثیر امیر علیشیر نوایی در توسعه زبان و ادب ترکی جغتایی" به شیوه توصیفی-تحلیلی صورت پذیرفته است. یافته های این مطالعه حاکی از آن است که امیر علیشیر نوایی با خلق آثار متنوع در حوزه شعر و نثر، توانست زبان ترکی جغتایی را از یک زبان محلی به یک زبان ادبی معتبر ارتقا دهد. نوایی در آثار خود به زبان های فارسی و ترکی جغتایی شعر سروده و با تخلص های "فانی" و "نوایی" شناخته می شود. او در کنار فعالیت های ادبی، حامی جدی علما، شاعران و هنرمندان بود و در ترویج فرهنگ و هنر اسلامی نقش مؤثری داشت. از جمله آثار برجسته او می توان به "محاکمه اللغتين" اشاره کرد که در آن به مقایسه زبان های فارسی و ترکی پرداخته و ظرفیت های ادبی زبان ترکی را برجسته ساخته است. نوایی علاوه بر ادبیات، در عرصه های اجتماعی و فرهنگی

نیز تأثیرگذار بود و توانست جایگاه زبان ترکی جغتایی را در برابر زبان فارسی تقویت کند. این پژوهش نتیجه می‌گیرد که نوایی نه تنها یک شاعر برجسته، بلکه یک نظریه‌پرداز فرهنگی بود که نقش مهمی در شکل‌دهی به هویت ادبی و ملی ترک زبانان ایفا کرده است.

واژگان کلیدی: "امیر علیشیر نوایی"، "زبان"، "ادب"، "ترکی جغتایی"

01 مقدمه

دوره حکومت تیموریان از باشکوه‌ترین ادوار خاندانهای حکومتگر در ایران است از ویژگیهای برجسته این عصر وجود نخبگانی فرهنگی است که در جایگاه صاحبان قدرت و با استفاده از این ابزار، در راه تعالی فرهنگ آن گام نهادند و دربارهای سلاطین تیموری را رونق بخشیده و با آثار و فعالیت‌های خود دوره‌های بعد را نیز تحت تأثیر قرار دادند. از برجسته‌ترین و قابل توجه‌ترین این شخصیتها امیر علیشیر نوایی وزیر دانشمند و هنر دوست سلطان حسین بایقراست که به شیوه‌های مختلف بر جریان فرهنگی- هنری عصر خود تأثیر گذاشت و با مدیریت مدبرانه اش این جریان را به اوج رساند و همچنین عرصه‌های سیاسی و اجتماعی دوره آخر تیموریان را تحت تأثیر شخصیت توانمندش قرار داد (محمدی و حسینی، 1387: 24). امیرعلیشیر نوایی از ادبای قرن نهم هجری یعنی اواخر دوره سبک عراقی در شعر است که هم به زبان فارسی و هم ترکی آثاری از خود برجا گذاشته است. وی در اشعار ترکی خود "نوایی" و در اشعار فارسی متخلص به "فانی" بود. پدرش امیر غیاث الدین کجکانه از امرا و رجال عهد تیموریان است و اگرچه سلطان حسین بایقرا علاقمند تفویض مشاغل سیاسی به امیر علیشیر بود، وی ترجیح داد بیشتر به حشر و نشر با شاعران بپردازد و به نوشتن مشغول شود (صفا، 1364: 385-382). وی از تأثیرگذارترین شاعران به ویژه در تاریخ ادبیات ترک است و گروهی عقیده دارند دیوان شعر ترکی او عامل آغاز دوره کلاسیک در زبان ترکی جغتایی است. "نوایی نزدیک به چهل اثر به زبان ازبکی و فارسی تألیف و ترجمه کرده است که سهم آثار نوشته شده به زبان ازبکی بسیار بیشتر از زبان فارسی است. با این حال، تأثیر وی در انتقال روح و فرهنگ ایران و آثار بزرگان آن، از جمله فردوسی، نظامی گنجوی، عطار نیشابوری، سعدی، حافظ و جامی قابل هرگونه احترام است." (خدایار، 1390: 50). ایشان در طول سی سالی که اریکه قدرت را در دست داشت، جریان عظیم فرهنگی و هنری را پی افکند و با ایجاد حلقه‌ای از علما و هنرمندان در دربار هرات این شهر را به مرکز فرهنگی آن روزگار تبدیل نمود (حجازی و مهرآبادی، 1394). چگونگی و چرایی خاص بودن شخصیت ادبی امیرعلیشیر نوایی موضوعی است که این جستار بنا بر بررسی و واکاوی آن دارد. و این موضوع را میتوان از دریچه‌های مختلف مورد بررسی قرار داد که یکی از آنها نقش امیر علیشیر نوایی در گسترش زبان ترکی جغتایی است. با توجه به این مهم این مطالعه با هدف مروری بر زندگی امیر علیشیر نوایی و نقش او در توسعه زبان و ادبیات ترکی جغتایی، مورد اجرا قرار گرفته است. در واقع هدف اصلی این پژوهش علاوه بر مروری مختصر به زندگی امیر علیشیر نوایی در صدد پاسخ به این سوال است که امیر علیشیر چه نقشی را در توسعه زبان و ادبیات ترکی جغتای داشته است؟ در راستای این سوال، این فرضیه پژوهشی مطرح میشود که: امیر علیشیر نوایی با آثار ادبی خود نقش مهمی در توسعه زبان جغتایی داشته است.

در بیان اهمیت و ضرورت این موضوع پژوهشی باید اشاره نمود ضرورت این پژوهش از چند جنبه قابل بررسی است: نخست، شناخت و تحلیل تأثیر نوایی بر زبان و ادبیات جغتایی می‌تواند درک بهتری از روند تکامل زبان‌های ترکی را فراهم کند. دوم، مطالعه آثار نوایی نه تنها به روشن شدن جایگاه زبان جغتایی کمک می‌کند، بلکه ارتباط آن را با دیگر زبان‌های ترکی و تأثیرات متقابل آن با زبان فارسی آشکار می‌سازد. سوم، بررسی سبک ادبی و نوآوری‌های زبانی نوایی می‌تواند الهام‌بخش پژوهش‌های جدید در حوزه تاریخ ادبیات تطبیقی باشد با توجه به کمبود مطالعات جامع در این زمینه، این پژوهش می‌تواند گامی مهم در بازشناسی جایگاه امیر علیشیر و تأثیر او بر گسترش و غنای زبان و ادبیات ترکی جغتایی باشد.

02 مروری بر پیشینه پژوهش

بررسی نقش امیر علیشیر نوایی در توسعه زبان و ادبیات ترکی جغتایی نیازمند نگاهی به پیشینه ادبی این زبان است. ادبیات جغتایی که پیش از نوایی بیشتر در قالب‌های محدود و با تأثیرپذیری از زبان‌های فارسی و عربی شکل گرفته بود، با تلاش‌های او به دوره‌ای از شکوفایی رسید که پایه‌های هویت زبانی و ادبی مستقل‌تری را فراهم کرد. در این بخش، به بررسی پژوهش‌های انجام شده که به نوعی با موضوع مورد پژوهش مرتبط هستند، پرداخته می‌شود.

نعمتی لیمانی (1397: 153) تحقیق خود را با هدف بررسی شخصیت علمی- ادبی امیر علیشیر نوایی و اثر بخشی مکتب ساز او. نتایج حاصل از این مطالعه نشان داد وی از سویی در ادب ترکی پیشرو و پیشتان بوده و از دیگر سو نقش به سزایی در معرفی و نشر فرهنگ ایرانی در میان اقوام ترک زبان ایفا نموده است. گامهایی که او در سال‌های عمر خویش در این رهگذر برداشت به نزدیکی فرهنگی بیش از بیش ایرانیان و ترکان انجامید. فرهنگی بدیش از بدیش ایرانیان و ترکان انجامید. حسن آبادی (1397: 7) پژوهش خود را به منظور بررسی جنبه‌های کمتر شناخته شده از شخصیت امیر علیشیر نوایی انجام داد. نتایج این مطالعه حاکی از آن است، که برخی از موضوعات مانند محتوای منشآت هم عصر امیر علیشیر، وقفنامه و تأثیر اقدامات اجتماعی وی مانند وقف مجتمع اخلاصیه چنانچه باید مورد توجه شایسته قرار نگرفته است. مدرسی و ملک زاده (1394) پژوهش خود را با هدف بررسی تأثیر پذیری اشعار امیر علیشیر نوایی از پیشینیان انجام دادند. نتایج حاصل از این مطالعه حکایت از آن دارد، نوایی علاوه بر تأثیر پذیری از منابع دینی و عرفانی در اثر مطالعه ی آثار بزرگانی چون حافظ، سعدی، امیر خسرو دهلوی، عبدالرحمن جامی، سلمان ساوجی، کمال خجندی، خیام، سنایی، خاقانی و فردوسی اغلب، تشبیهات و استعارات، اصطلاحات و کنایات و مضامین شعر آنان را در آثار خود منعکس ساخته و استادانه به کار برده است. در این میان نوایی بیشترین تأثیر را از حافظ پذیرفته است.

جهانشاهی افشار و رحیمی صادقی (1393: 100-106) در مطالعه خود عناصر هویت ایرانی در دیوان امیر علیشیر را مورد بررسی قرار دادند. نتایج این مطالعه نشان داد، مفاهیم شادی، دادگری، خرد، دینداری از شاخصه‌های ملی ادبی ایرانی در آثار منظوم نوایی بوده است. رفیعی و اسفینی فراهانی (1389: 91) تحقیق خود را با عنوان "امیر علیشیر نوایی و نقش سیاسی و فرهنگی او در عصر تیموری" انجام دادند. نتایج این مطالعه نشان داد، امیر علیشیر نقش بسیار مهمی در ثبات سیاسی و فرهنگی دوران حکومت سلطان حسین بایقرا داشت و همچنین مقام شامخی در تاریخ و در ادبیات ایران و در اعتلای شعر و ادب و هنر هرات در قرن نهم داشته است. وی با پیوند سیاست و ادبیات در راه اعتلا و پیشبرد فرهنگ و زبان ترکی نقش به سزایی در تاریخ زبان ترک ایفا کرد.

03 برآمدی بر نقش امیر علیشیر نوایی در توسعه زبان و ادب ترکی جغتایی

01-3 شرح حال امیر علیشیر نوایی

امیر علیشیر نوایی معروف به نظام الدین امیر کبیر معروفترین، کاردارترین و دانشمندترین وزیر دوره ی تیموری و از بزرگ زادگان خاندان جغتایی بود. نوایی در سال 844 هجری قمری در هرات متولد شد. وی وزیر سلطان حسین بایقرا بود و در دوره صدارتش به عمران و آبادی هرات کوشید. او صاحب بیش از 30 اثر شعری و ادبی است و بخش اعظم آثارش به زبان ترکی میباشد (جهانشاهی افشار و رحیمی صادقی، 1393: 98). مادرش دختر ابوسعید چنگ، از امیر زادگان کابل بود و در دستگاه تیموریان دایه بود (نیکو همت، 1351: 429) به همین سبب امیر علیشیر و سلطان حسین بایقرا برادران رضاعی (کوکلتاش) بودند. او دوران کودکی را در مصاحبت با سلطان حسین بایقرا در مشهد گذراند و به این علت رشته دوستی این دو مستحکم بود تا زمانی که حسین بایقرا بر هرات مسلط شد و امیر علیشیر را در سال 876 هجری به امارات دیوان منصوب کرد. نفوذی که وی اعمال می کرد به قدری موثر و مقتدرانه بود که بعداز سلطان شخص دوم دولت و مملکت

به حساب می آمد. او در سال 893 هجری به مدت 15 ماه حاکم استرآباد شد و پس از یکسال استعفاء کرد و پس از آن به هدایت مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی به طریقه ی درویش نقشبندی گروید و از پیروان این فرقه گردید (قاضی، 1387: 60).

حضور نوایی در دربار سلطان حسین بایقرا از زمانی شروع شد که وی قصیده ای سرود و توسط سلطان مورد توجه قرار گرفت و آغازی شد برای حضور در عرصه ی سیاسی در دوره ی سلطان حسین (خواند میر، 1353، ج 4: 137) علیشیر به دربار وارد شد و طولی نکشید که همه کاره ی سلطان شد. وی نزدیک به 33 سال در دربار سلطان فعالیت کرد و همه ی امراء، اعیان و فضلا و شعرا نزد وی اطاعت میکردند (واله اصفهانی، 1379: 668). در همین رابطه باید اذعان نمود، امیر علیشیر و سلطان حسین بایقرا در سالهای (873-892 ه. ق) دارای روابط نزدیکی بودند که بعدها به علت فعالیت های عمرانی و ساختمانی امیر علیشیر که در بر دارنده مشکلاتی برای خزانه سلطان بایقرا بود، زمینه ساز بخشی از دلایل مغضوبیت او در سالهای آینده نزد سلطان شد (قاضی، 1387: 59). سرانجام وی از امورات دولتی کناره رفت و تا آخر عمر درویشی را بر همه ی امور ترجیح داد و با نورالدین عبدالرحمن جامی مصاحب گشت (قاضی، 1387: 60).

امیر علیشیر در افکار دینی راسخ العقیده بود، او علاوه بر مسجد جامع هرات، 19 مسجد بزرگ دیگر تعمیر نمود، ملی گرایی از ویژگی های برجسته علیشیر است، او به باورهای اسلامی عشق می ورزید اما به ملت و زبان خو (ترکی) نیز علاقه ی فراوان داشت، چنان که همه توانایی خود را برای شعر ترکی به کار گرفت و بدین سان نقشی به سزا در تاریخ ترک ایفا کرد، متون تاریخی در رابطه با مرگ امیر علیشیر حکایت میکنند، هنگامی که وی در سال ۹۰۶ وقتی به استقبال سلطان که از لشکرکشی استرآباد باز می گشت رفت سخته کرد و با تخت روان به هرات بازگردانده شد و سلطان خود به بیمارپرسی او رفت و سرانجام در ۹۰۷ قمری در سن ۶۰ سالگی در حالی که سلطان بر بالین او بود درگذشت. جنازه امیر را با احترام کامل شاهزادگان و بزرگان کشور در عیدگاه شهر هرات بردند، و عموم اهل آن شهر بر وی نماز گذارند و در آرامگاهی در کنار مسجد قدسیه که از پیش آماده شده بود به خاک سپرده شد (طوغان، 1377: ۴۴).

3-2 امیر علیشیر نوایی بنیانگذار و پدر ادب ترکی

برابر با تاریخ، پیش از امیر علیشیر نوایی، تنی چند از ترك تباران، ترکی سرایی را آغاز نموده بودند. امیر علیشیر در کتاب محاکمه اللغتين، تنها از ترکی سرایی به نام لطفی، نام برده، اما آنچه روشن است، ادیبانی چون میرحیدر خوارزمی، گدایی، نقیبی، میرسعید کابلی، میر محمدعلی کابلی، امیری، سکاکی و دیگران نیز در این راه همگام و همراه لطفی بوده اند (ع. ع. قرب رسول رهین، 1340: 39 و فرهانی منفرد، 1381: 209). با وجود این، آنکه توانست قدرتمندانه در این مسیر قدم بردارد و یارای آن یافت با سرایش و نگارش به زبان ترکی جغتایی و به تعبیر پژوهندگان روس، ازبکی قدیم، جایگاه ادبی این زبان را ترقی دهد و به جرگه زبانهای علمی و ادبی وارد سازد، کسی جز امیر علیشیر نوایی نبوده است. درحقیقت ادعایی منصفانه خواهد بود، اگر از او به عنوان نخستین ادیب بزرگی که به ترکی نوشته و سروده است، نام برده شود (Gibb, 1903: 10/2).

بررسی آراء تاریخی حکایت از آن دارند که، یکی از جنبه های اهمیت ی فزاینده کار امیر علیشیر که به باور برخی ترك شناسان در زمره ی چهار مدافع بزرگ زبان ترکی یعنی محمود کاشغری، مؤلف دیوان لغت ترك، شیخ عاشق پادشاه، نویسنده غریب نامه و قدری برغموی، صاحب صرف ترکی مسیره - العلوم، قرار دارد، آن است که وی موفق شد ترکی جغتایی را چنان گسترده ی بخش که شایسته یک زبان ادبی باشد. این موفقیت زمانی فزونتر جلوه میکند که درك گردد، نظم و نثر فارسی با توجه به پیشینه ی دیرینش و در گذر روزگار تکامل عظیمی را شاهد بوده و با نام ادب ورزان و سخن سرایان والا مقام مزین و بدون هیچگونه رقیبی بوده است. به دیگر سخن، ترکی جغتایی، هویت خود را به عنوان یک زبان ادبی مدیون

امیرعلیشیر نوایی بوده است (آبیک، 1997: 211). امیرعلیشیر آگاهانه آنچه را که امروزه شعر ترکی جغتایی کلاسیک خوانده میشود، آفرید (Dale, 1998: 44). نقشی که امیرعلیشیر در پروریدن سخن ترکی ایفا نمود، چنان چشم نواز است که برخی پژوهشگران او را همپایه سخن سرایانی چون دانته در احیای زبان ایتالیایی و فردوسی در پیشرفت زبان فارسی، برشمرده (شرعی جوزجانی، آبان 1373: 10). از مجموع آنچه گفته شد، درک میگردد که پژوهشگران امروزی چرا و به چه سبب، متفق القول، امیرعلیشیر را پدر و بنیانگذار ادب ترکی خوانده اند. با وجود این، ذکر دو نکته دیگر نیز ضروری مینماید: نخست آن که، برخی از این پژوهندگان امیرعلیشیر را با پدر شعر فارسی، رودکی، سنجیده و از نظر ابداع شعر به یک زبان جدید، آن دو را همسنگ دانسته اند؛ مع الوصف، امیرعلیشیر را، به سبب گستردگی دامنه کارهایش و به کار بستن مضامین متنوع و قالبهای شعری متفاوت، بر رودکی برتری داده و مقام او را همپای شاعرانی چون حافظ، مولانا و فردوسی فرض نموده اند (شگفته، 1387: 228-229). دوم آن که، گروهی از محققان ترک تبار، ظهور امیرعلیشیر را نشانی از پیروزی زبان ترکی بر فارسی پنداشته و اعلام داشته اند که در پی حضور او، عصر سیطره بی چو و چرای زبان فارسی پس از صدها سال، دستکم در آسیای میانه، پایان پذیرفت و زان پس این زبان ترکی بود که یگانه یکه تاز میدان شد (Erkinov, 2008: 22).

در همین خصوص حسنی و نعمتی لیمانی (1392) اذعان میدارد، آنان که جایگاه رودکی را فروتر از امیرعلیشیر دانسته اند، این نکته را مد نظر قرار نداده اند که رودکی به تقریب از هیچ و بدون بهره برگرفتن از هر گونه ماده خامی، ادب منظوم فارسی را بنیان نهاده است، این در حالی است که امیرعلیشیر خود به کرات اقرار داشته از پشتوانه چند قرنه زبان فارسی و مضامین کهن آن به طور کامل سود جسته و تنها با به کار بستن اسلوبها و سبکهای شاعران نامی زبان فارسی، یارای آن یافته است، ادب ترکی را پایه گذاری کند. آنانی که دعوی داشته اند حضور امیرعلیشیر، فارسی زبان را از آن موقعیت ممتاز و دست بالایی که در مناطق ترک نشین دارا بود، برانداخت، نیز توجه نکرده اند که به رغم کم رونق گشتن بازار زبان فارسی، این دایره فرهنگ ایرانی بود که با برآمدن امیرعلیشیر در میان اقوام ترک زبان، فراخی و گستردگی بیش از پیش یافت؛ چرا که به تقریب، ی ماده اولیه و خمیرمایه تمامی آثار امیرعلیشیر، به اعتراف چندین ی باره خود وی، چیزی بود که از آثار پارسی سرایان به عاریه گرفته بود. لازم به ذکر است، یکی از جنبه های اهمیت کار علیشیر که به نظر ترک شناسان قابل توجه است این می باشد که وی همراه با محمود کاشغری (مولف دیوان لغت ترک)، شیخ عاشق پادشاه (نویسنده غریب نامه) قدری برغموی صاحب صرف ترکی، در زمره چهار مدافع بزرگ زبان ترکی قرار دارد، اما اوست که موفق شد، ترکی جغتایی را چنان توسعه بخشد که شایسته ی یک زبان ادبی باشد، ترکی جغتایی هویت خود را بدون شک، مدیون و مرهون امیر علیشیر بوده است (نعمتی لیمایی، 1397: 155).

3-3 مکتب و زبان ادبی امیرعلیشیر نوایی

دوره تیموری به لحاظ فرهنگ و ادب از دوره های بسیار مهم در تاریخ ایران محسوب می شود، هرات در زمان این سلسله به بستر مناسبی برای ترویج علم و ادب و هنر در فرهنگ و تمدن اسلامی گردید. در دوره تیموریان در هرات فضایی ایجاد شد که افراد با عقاید مختلف، آزاد و آسوده به حبات و فعالیت خود ادامه میدادند و این امر، شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی را در دوره ی تیموری سبب گردید، که بارزترین نمود آن شکوفایی رشد و زبان و ادبیات فارسی است. که در نتیجه ی آن شاعران با آسودگی و فراغت به آفرینش آثار خود به زبان فارسی یا ترکی می پرداختند (جهانشاهی افشار و رحیمی صادقی، 1393: 97). امیر علیشیر نوایی که خود شاعر و شعرشناس نیک طبع بود، حمایت از اهل ادب و شاعران را در راس امور قرار داد. او شاعری دولسانین بود که هم به فارسی شعر می سرود و هم به ترکی؛ در فارسی فانی و در ترکی نوایی تخلص

میکرد. شعر فارسی او چندان استوار نیست، اما توانست با تقلید از همه ی انواع شعر فارسی از مثنوی، قصیده، غزل و غیره شعر ترکی بسراید و دیوان هایی ترتیب دهد. امیر علیشیر نوایی را پدر ادبیات ترکی معرفی می کنند (قاضی، 1387: 60).

در رابطه با زندگی ادبی امیر علیشیر نوایی باید اذعان نمود، امیر علیشیر در حقیقت نماینده حیات ادبی و فرهنگی ترکان است که این فرهنگ کاملاً تحت نفوذ فرهنگ ایرانی- اسلامی قرار گرفته بود (قاضی، 1387: 59). وی به عنوان یک شاعر و ادیب بر آن داشته شد که روح ترک های تحصیل کرده ای را که مرعوب ادب ایرانی شده بودند و از آن تاثیر پذیرفته بودند را را بیدار کند و زبان ترکی را به مقام بلندی برساند، در این راستا آثار ارزنده ای را به این زبان پدید آورد و نیز باعث تعالی روح ترک ها شود (طوغان، 1377: 46). علیشیر نوایی با این که تاثیر معنوی حیرت انگیز زبان و ادبیات فارسی را بر روی ترک های آن دوره می دید از سختی و بزرگی کاری که می خواست انجام دهد، نترسید. او رقابت موفق ترکی جغتای با زبان فارسی را با آوردن مثال های پربار و ارزنده به هر موضوع توضیح داده است. نوایی باز هم در سایه ی یک فعالیت ادبی پی در پی و حیرت انگیز با ارائه مثال های نغز نشان داده است که ترکی جغتای نه یک زبان ساده ی شعر کلاسیک بلکه یک زبان فرهنگی و دارای قدرت بیان انواع نظم و نثر است که در هر خصوص توانایی رقابت با زبان فارسی را دارد (کوپرولو، 1945: 301).

با توجه به آنچه که از آثار و نوشته های نوایی استنباط میشود میتوان اذعان نمود، بزرگترین کاری که نوایی در سایه ی شهرت زوال ناپذیر و فراگیرش در نزد معروف ترین اساتید ایرانی موفق به انجام آن شده است، اعتبار معنوی بخشیدن به ترکی جغتای نه تنها در میان تیموریان و جغتایی ها، بلکه از کاشغر به قازان و از کریمه تا تبریز و استانبول و در همه مناطق ادبی ترک زبان بوده است (کوپرولو، 1945: 305). در همین رابطه جعفر او غلو (1984: 220) مینویسد، شاعران ادبیات عثمانی از جمله: احمد دایی، قارامانلی نظامی، بختی، امری، و... شروع به نوشتن شعر به ترکی جغتایی نمودند و این اشعار نمونه های مهم تاثیر علیشیر و ادبیات جغتایی بر روی ادبیات عثمانی است.

نیک بابایی (1397: 135) نیز بر اساس مطالعات خود اذعان داشته است: «در هر اثر نوایی فرهنگ وسیع، نبوغ هنری و ملیت گرایی او به وضوح نمایان است، در همه آثار او آگاهی ملی بالای او، و عشق ابدیش به زبان ترکی دیده می شود، نوایی موفق می شود که با ذوق و روح ملی ادبیات آسیای مرکزی را به سطح کلاسیکی برساند. در واقع امیر علیشیر با تلاشی آگاهانه و برنامه ریزی شده، به هیچ وجه ترکی جغتایی را از فارسی کمتر ندانسته و در حقیقت یک زبان شعر کلاسیک را بنا بر همان قالب ها حاضر نموده و به صورت زبان فرهنگی در آورده است که در اصل تاثیرات بزرگ نوایی در دوره های بعد خود را نشان می دهد، در دوره نوایی بذرها ی مقاومتی که به دنیای زبان ترک افشاند شده بود، از قرن شانزده در همه جا نتایج پر ثمری داده است (کوپرولو، 1945: 305). باید اذعان نمود علیشیر در آثار خود نه تنها اندیشه های والای ادب کلاسیک فارسی را به قالب زبان ترک در آورد و آنها را با استفاده از استعاره و مجاز به سبک ادب کلاسیک ایران بیان کرد، بلکه در آنها زندگی ترکی را نیز بازتاب داد. او از اصطلاحات، امثال و تعابیر زندگی امیران و شاهان، شهرها، خانه ها و خیمه های دوره تیموری روان استفاده کرد. از این رو برای تحقیق در آثار او از سویی آگاهی از همه نکته های ادب کلاسیک ایران و از سوی دیگر تسلط بر زبان ترکی و دانش قوم نگاری¹ و تاریخ لازم و ضروری به نظر میرسد (طوغان، 1377: 48).

¹: Ethnography

تأثیر نفوذ ادبی نوایی تا آن اندازه بود که گروهی از محققان ترک تبار، ظهور امیر علیشیر را نشانی از پیروزی زبان ترکی بر فارسی پنداشته اند و اعلام کرده اند که در پی ظهور او عصر تسلط بی چون و چرای زبان فارسی پس از صدها سال در آسیای میانه پایان پذیرفت و از پس این زبان ترکی بود که یک‌هزار و سیصد و هشتاد و سه (1397: 157). در زمینه زندگی ادبی علیشیر همچنین باید یادآور شد، آن فعالیت ادبی که پیش از ظهور مغولان به ویژه در دوره قراختاییان در میان مسلمانان ترک، ترکستان شرقی، مناطق هفت آب و تا حدودی در دلتای جنوبی و میانی سیحون گسترش یافت، در دوره مغولان در خوارزم شکل ترکی به خود گرفت و برای پیشرفت آن در ماوراء النهر و خراسان شمالی تدابیر ویژه ای اتخاذ شد. بعدها در دوره تیموری بخصوص در دوران ابوالقاسم بابر و حسین بایقرا این زبان در خراسان به ویژه هرات گسترش یافت و علیشیر نوایی بزرگترین عامل گسترش این نهضت ادبی در هرات به شمار میرود (طوغان، 1377: 39). هم چنین در بیان بررسی سبک ادبی علیشیر باید اذعان نمود، وی با هر مخاطب مطابق با سطح او سخن میگوید. او در رویارویی با اشراف ترک که اشعار شاعران برجسته ی فارسی را خوانده و حتی خود شعر سروده اند، زبانی ثقیل در نظم و نثر به کار برد، چرا که همه یظرافت های ادب کلاسیک فارسی با این سبک بیان پذیرند. علیشیر در این گونه آثار، ترکیب نحوی زبان ترک را مشکل کرد، اما وقتی با ترکان ساده پسند رو به رو شد، به زبان ترکی ساده و بی تکلف گرایید (طوغان، 1377: 51).

3-4 اثر بخشی مکتب ساز امیر علیشیر نوایی

امیر علیشیر که به تعبیر مؤلف بابرنامه، " بینظیر کسی بود و هیچکس به اندازه او شعر و هیچکس به اندازه او شعر ترکی نگفته بود" (بابر، 1308 ق: 108)، با آفرینشهای خود، ادیبان ترک تبار را شیفته ساخت و زان پس روش او از سوی هر آن کس از ترکان که اندک مایه ای از ادب در چنته داشت، الگو برداری شد. در اندک زمانی، ی آوازه کلام امیر علیشیر به دیگر نقاط جهان هم رسید. بسیاری از دست پروردگان او که از مناطق مختلف به هرات آمده و گرد او فراز آمده بودند، در پی درگذشت وی و فرارسیدن زمان زوال حکومت تیموری، ترک هرات را به یافتند و رهسپار سرزمینهای دیگر شدند و بدین سان شعر و روش ادبی او را در دیارهای گوناگون پراکندند. دیری نپایید که شعر امیر علیشیر در نقاطی چون عثمانی و آذربایجان و حتی هندوستان هم گسترده شد و شاعرانی به سان کاظم سالک، نشاط، فضولی، بورسایی، شیخ غالب، ندیم، خیالی و میرعلیشیر ثانی، به سبک و سیاق او به ترکی شعر سرودن را آغاز نمودند (فرهانی منفرد، همان: 215؛ آکاس، 2002 م: 129-126). شاعران زبانهای ترکمنی، اویغوری، تاتاری و دیگر لهجه های ترکی نیز پیروی از امیر علیشیر پیشه کردند و ی شیوه او را به سنتی فراگیر در میان خود مبدل نمودند (خدایار، 1390: 52). اثر بخشی مکتب ساز امیر علیشیر با آفرینش های خود، ادیبان ترک تبار را شیفته ساخت و از آن پس، روش او از سوی هر آن کس از ترکان که اندک مایه ای از ادب در چنته داشت، الگو برداری شد. بسیاری از شاگردان و دست پروردگان او که از مناطق مختلف به هرات آمده بودند، در پی در گذشت وی و فرا رسیدن زمان زوال حکومت تیموری هرات را ترک کردند، و رهسپار سرزمین های دیگر شده و بدین سان شعر و روش ادبی او را در دیارهای گوناگون پراکندند (حسنی و نعمتی لیمایی، 1397: 162).

3-5 آثار ادبی علیشیر نوایی

امیر علیشیر نوایی، از برجسته ترین شاعران، نویسندگان و اندیشمندان دوره تیموری، تأثیر شگرفی در توسعه زبان و ادب جغتایی داشت. آثار ادبی او در قالب های مختلفی چون شعر، نثر، رساله های علمی و آثار اخلاقی نوشته شده اند که در جدول زیر به مهم ترین آن ها اشاره شده است.

نام اثر	محتوای آثار
خمسه	از مهم ترین آثار علیشیر می باشد. به پیروی از خمسه نظامی و خمسه امیر خسرو دهلوی سروده شده است. نخستین بخش این خمسه با عنوان خیرات الابرار به حکایات و سرگذشت های اخلاقی و صوفیانه می پردازد

و چهار بخش دیگر آن افسانه های منظوم در باره فرهاد و شیرین، لیلا و مجنون، اسکندر و بهرام گور هستند (طوغان، 1377: 46).	
دیوان ترکی علیشیر خزان المعانی نام دارد که دارای ۵۵ هزار بیت که به ترتیب قصائد و قطعه‌هایی را که او در چهار دوره زندگی خویش سروده در بر می‌گیرد (طوغان، 1377: 47).	خزائن المعانی
این اثر تحت تاثیر تحفه الافکار امیر خسرو دهلوی و لجه الاسرار جامی سروده است. وی در این اثر نظر خود را در باره ی مسائل اجتماعی، سیاسی، اخلاقی، آموزشی و پرورشی بیان کرده و با مظلومان همدردی و با ظالمان مخالفت کرده است (جهانشاهی افشار و رحیمی صادقی، 1393: 99).	تحفه الافکار
منشآت بیشتر به زبان فارسی نوشته شده است که عموماً نامه های رد و بدل شده نوایی و حسین جغتایی را شامل شده است، به علاوه 15 نامه جامی به نوایی و 13 نامه نوایی به جامی در آن آمده است. (جهانشاهی افشار و رحیمی صادقی، 1393: 99).	منشآت
که برای توصیف دوره ی تیموری به ویژه شاعران و صنعت گران هم عصر نگاشته شده، ماخذ بزرگی برای درک نظام فکری این دوره به شمار می رود. (کوپرولو ² ، 1916: 17)	مجالس النفاس
کتابی مبتنی بر اخلاق است و به بحث در باره ی طبقات جامعه میپردازد (طوغان؛ 1377: 50).	محبوب القلوب
در این کیفیت دو زبان ترکی و فارسی مورد بحث قرار گرفته است (نیک بابایی، 1397: 141).	محاکمه الغتین
این کتاب ترجمه ی ترکی نفحات الانس عبدالرحمن جامی بوده است و از دیدگاه تصوف ترک و سادگی زبان جایگاه بلندی دارد (طوغان، 1377: 47).	کتاب نساء المحبه فی الشمانم الفتوه
این اثر به زبان فارسی میباشد (طوغان، 1377: 47).	رساله معما
شامل حدوداً ۱۲ هزار بیت به زبان فارسی (طوغان، 1377: 47).	دیوان شعر فارسی
این اثر نخستین کتاب در عروض ترکی است (طوغان، 1377: 47).	میزان الاوزان
در ذکر انبیا و مرسلین به تحریر در آمده (گویا، بی تا: 74).	تاریخ مجمل
حاکمی از روابط و تعلقات دوستانه ی امیر علیشیر نوایی با جامی است (گویا، بی تا: 74).	خمسه المتحریرین

3-06 فرهنگهای لغات ترکی و فارسی متکی بر آثار امیرعلیشیر نوایی

آثار ترکی امیرعلیشیر در اندک زمان اشتهاری فراوان یافت و آوازه آنها به سرزمینهای گوناگون رسید و برای همین برخی از اهل ادب فارسی زبان، ناگزیر از آن شدند برای درک و فهم دشواری های احتمالی اصطلاحات واژگان آثار او فرهنگ لغت هایی بنگارند (نعمتی لیمایی، 1397: 163) و این بخشی از اثر بخشی های مکتب ساز امیر علیشیر است.. آنچه آشکار مینماید، برخی از این فرهنگنامه ها را فارسی زبانان و بعضی دیگر از آنها را ترك زبانان مدون نموده اند (جدول 3-1).

(جدول 3-1). برخی از فرهنگ نامه متکی بر آثار امیر علیشیر نوایی

نام اثر	نام نویسنده	محتوی آثار
بدایع اللغت	طالع ایمانی هروی	این اثر فرهنگ جغتایی به فارسی است بنا به گفته نویسنده به این منظور تدوین گشته تا واژگان مورد کاربرد امیرعلیشیر مختفی نمانده و معنا

و مفهوم آنها برای اهل ادب و فضل، بهتر و آسانتر درك گردد. (ایمانی، نسخه دست نوشته، 1).		
این اثر با توجه به آثار امیرعلیشیر و تنی چند دیگر از فرهنگ مردان جغتایی زبان، همچون ظهیرالدین محمد بابر، نگارش یافته و فرهنگی است که در آن واژگان جغتایی به ترکی استانبولی شرح داده شده اند (هیئت، 1365: 127).	نویسنده اثر گمنام است.	اللغات النوابیه و استشهدات الجغتانیه
رساله فرهنگ لغتی ترکی به فارسی است (کارگر، 1383: 90).	فضل الله	لغت نامه فضل الله خانی
مضمون این کتاب که به فارسی تحریر گشته، درباره صرف و لغت زبان ترکی است و در آن نمونه های آثار امیرعلیشیر بسیار به کار رفته است است (کارگر، 1383: 90).	یعقوب جنگی	زبان ترکی
این فرهنگ لغت ترکی به فارسی را تنظیم و تدوین نموده و علاوه بر واژگان و قواعد ترکی جغتایی، به لغات دیگر لهجه های زبان ترکی، چون ترکی فرارود، آتاتولی و آذربایجان، نیز پرداخته شده است است (حسنی و نعمتی لیمانی، 1392: 79).	میرزا مهدی خان استرآبادی	سنگلاخ
موضوع این کتاب بررسی لغات ترکی با تکیه بر آثار امیرعلیشیر نوایی است. (لوند، 1965 م: 1/29)	شیخ محمد صالح اصفهانی	التمغای ناصری
این کتاب علاوه بر شرح و ی ترجمه لغات امیرعلیشیر، مختصری از زندگی ی نامه او را نیز شرح داده است (لوند، 1965 م: 1/29)	فتحعلی بن کلبعلی قزوینی سپانلو	مقالید ترکیه (بهجت اللغات)
در این کتاب، لغات ترکی جغتایی را با تکیه بر آثار امیرعلیشیر نوایی و دیگر فرهنگ مردان جغتایی زبان به ترکی استانبولی یا عثمانی شرح داده است (کارگر، 1383: 90).	شیخ سلیمان ازبک	لغات شیخ سلیمان افندی بخارایی
این اثر خلاصه و مختصری از سنگلاخ میرزا مهدی استرآبادی، منتظم و مدون ساخت (خویی، نسخه دست نوشته خلاصه عباسی: 2-1).	محمد بن عبدالصبور خویی	خلاصه عباسی
حسنی و نعمتی لیمانی (1392: 25) در رابطه با این اثر بیان نموده اند، با توجه به اطلاعات اندك موجود، درباره زمان نگارش و این که این اثر به چه زبانی نگاشته شده، نمیتوان هیچگونه اظهار نظری داشت.	نویسنده اثر گمنام است.	اللغه علی لسان نوایی

04 خلاصه، بحث و نتیجه گیری

امیرعلیشیر نوایی (1441-1501) یکی از برجسته ترین ادیبان و شاعران دوره تیموریان است که نقشی بنیادین در ارتقای زبان ترکی جغتایی به سطح یک زبان ادبی و علمی ایفا کرد. پیش از امیرعلیشیر نوایی، شاعران و نویسندگان ترک تبار دیگری نیز به سرایش و نگارش به زبان ترکی پرداخته بودند. از جمله که هر یک در مسیر شکل گیری ادبیات ترکی نقش هایی ایفا کردند. با این حال، آنچه نوایی را متمایز می کند، توانایی او در تبدیل زبان ترکی جغتایی از یک ابزار ساده بیان به یک زبان ادبی پیچیده و چندلایه بود. او در اثر خود " محاکمه اللغتين " با دفاعی صریح از برتری زبان ترکی نسبت به فارسی،

نشان داد که ترکی جغتایی می‌تواند همپای زبان فارسی در عرصه‌های علمی و ادبی حضور یابد. این موضع‌گیری، نشان‌دهنده عزم او برای تثبیت هویت ادبی زبان ترکی در دوران تیموریان است که ادبیات فارسی در اوج شکوفایی خود قرار داشت. با بررسی متون مربوطه در مورد نقش امیرعلیشیر نوایی در ارتقای زبان ترکی جغتایی این ادراک حاصل می‌شود که وی را می‌توان بنیان‌گذار واقعی ادبیات کلاسیک ترکی جغتایی دانست. او نه تنها به خلق آثار ادبی بسنده نکرد، بلکه با هوشمندی، چارچوب‌های نظری برای زبان ترکی فراهم آورد. نوایی توانست ترکی جغتایی را از یک زبان محلی به زبان علمی و ادبی بدل کند. این امر در دوره‌ای رخ داد که زبان فارسی، به عنوان زبان رسمی دربار تیموریان و زبان ادبی غالب، سلطه بی‌چون و چرایی داشت. نوایی با سرایش اشعار فاخر، خلق نثر ادبی پیچیده و ترویج زبان ترکی در دربار و میان نخبگان، مسیر جدیدی را برای ادبیات ترکی هموار کرد.

در واقع یکی از وجوه برجسته فعالیت‌های ادبی نوایی، تنوع قالب‌های شعری و مضامین آثار اوست. این تنوع، نشان از ظرفیت‌های گسترده زبان ترکی جغتایی دارد که نوایی توانست آنها را به منصفه ظهور برساند. با مطالعه متون مرتبط نشان داده شد که پژوهشگران بسیاری نوایی را در کنار چهره‌های بزرگ ادبی جهان قرار داده‌اند. برخی از او به عنوان "فردوسی ادب ترکی" یاد می‌کنند که مانند فردوسی برای زبان فارسی، نوایی نیز برای زبان ترکی جغتایی، نقش احیاگر و تثبیت‌کننده داشت. حتی در مقایسه‌ای دیگر، او را هم تراز دانتو، احیاگر زبان ایتالیایی، قرار داده‌اند. برخی پژوهشگران نیز نوایی را از رودکی، پدر شعر فارسی، برتر دانسته‌اند؛ در عین حالی که انتقاداتی به این دیدگاه وارد است، دلیل این امر گستردگی مضامین آثار نوایی و تلاش او در استفاده از قالب‌های شعری متنوع است که نشان‌دهنده غنای بی‌نظیر آثار اوست. تأثیر سیاسی و فرهنگی امیرعلیشیر را در توسعه ادبیات ترک نمیتوان از نظر دور داشت ظهور امیرعلیشیر نوایی تنها یک تحول ادبی نبود، بلکه بازتابی از یک حرکت فرهنگی-سیاسی گسترده تر بود. برخی پژوهشگران ترک بر این باورند که او باعث شد دوره سلطه بی‌چون و چرای زبان فارسی در آسیای میانه پایان یابد و زبان ترکی جایگاه ویژه‌ای پیدا کند. به بیان دیگر، نوایی نماینده یک جنبش فرهنگی بود که به دنبال احیای هویت ترکی در برابر نفوذ دیرینه فارسی بود. او در دربار حسین بایقرا، از نفوذ سیاسی خود برای حمایت از زبان ترکی استفاده کرد و با تشویق شاعران و نویسندگان جوان، جنبش ادبی گسترده‌ای را شکل داد. این سیاست فرهنگی، باعث شد زبان ترکی جغتایی به زبان رسمی بسیاری از مناطق ماوراءالنهر تبدیل شود و در ادبیات، علوم و حتی سیاست نفوذ یابد. با بررسی متون مربوطه میتوان اذعان داشت، امیرعلیشیر نوایی را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ ادبیات ترکی جغتایی دانست. او در دوران تیموریان، زمانی که زبان فارسی به عنوان زبان غالب علمی و ادبی در سراسر آسیای میانه شناخته می‌شد، با جسارت و توانمندی بی‌نظیر توانست زبان ترکی جغتایی را از جایگاه یک زبان محاوره‌ای به سطح یک زبان ادبی و علمی ارتقا دهد. در نتیجه می‌توان گفت که امیرعلیشیر نوایی نه تنها یک شاعر و ادیب برجسته، بلکه یک نظریه پرداز فرهنگی بود که زبان ترکی جغتایی را به یک زبان ادبی کلاسیک تبدیل کرد. او را می‌توان هم‌تراز چهره‌هایی چون دانتو در احیای زبان ایتالیایی و فردوسی در شکوفایی زبان فارسی دانست. تأثیرات او در شکل‌گیری هویت ادبی و فرهنگی ترک‌زبانان آسیای میانه همچنان پابرجاست و آثارش سندی ارزشمند از شکوه ادبیات ترکی در دوره تیموریان محسوب می‌شود.

فهرست منابع

استرآبادی، میرزا مهدی. (1374). سنگلاخ: فرهنگ ترکی به فارسی از سده دوازدهم هجری، به کوشش روشن خیای، تهران: نشر مرکز.

آکاس، متین. (2002). شخصیت تاریخی و ادبی نواییو مسائل انسانی در شعرهای نوایی. مجله موسسه مطالعات ترکی. ش 19، صص: 123-132.

- بابر پادشاه، ظهیرالدین محمد. (1308 ه. ق). بابرنامه موسوم به توزک بابری و فتوحات بابری در وقایع حالات و واردات احوال ظهیرالدین محمدبابر پادشاه، ترجمه عبدالرحیم خان خانان، بمبئی، میرزا محمد شیرازی ملک الکتاب.
- جهانشاهی افشار، علی؛ رحیمی صادقی، خدیجه. (1393). عناصر هویت ایرانی در دیوان امیر علیشیر نوایی. مطالعات ایرانی. سال 13. ش 25. ص 93-119.
- حجازی، حمیده و سلمانی نژاد مهرآبادی، صغری. (1394). بررسی تشبیه، مرکب و اسلوب معادله در غزل های فارسی امیر علیشیر نوایی (شاعر دو زبانه). مجموع مقالات دهمین همایش بین المللی ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، 4-6 شهریور ماه 1394.
- حسن آبادی، ابوالفضل. (1397). بررسی جنبه های کمتر شناخته شده از شخصیت امیر علیشیر نوایی. پژوهشنامه مطالعات اسنادی و آرشیوی. دوره 4 شماره 4، دی ماه 1397، صص: 21-7.
- حسنی، عطاالله و نعمتی لیمانی، امیر. (1392). شخصیت سیاسی - ادبی امیر علیشیر نوایی و اثربخشی مکتب ساز او. فصلنامه مسکویه. سال 8، شماره 25 تابستان 1392.
- خدایار، ابراهیم. (1390). عطار نیشابوری و میراث فکری وی در آسیای مرکزی: بررسی تأثیر میراث فکری عطار نیشابوری در ازبکستان با تکیه بر آثار امیرعلیشیر نوایی. نشریه ادبیات تطبیقی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان سال 2، شماره 4 صص: 73-74.
- رسول رهین، ع. عقرب. (1340). امیر علیشیر نوایی. آریانا، ش 226، صص: 50-56.
- رفیعی، امیر تیمور و اسفینی فراهانی، احترام. (1389). امیر علیشیر نوایی و نقش سیاسی و فرهنگی او در عصر تیموری. پژوهشنامه تاریخ. سال پنجم، شماره 20، پاییز 1389 صص: 91-116.
- شرعی، جوزجانی، عبدالحکیم. (آبان 1373). تأملی در گستره های آثار و افکار امیر علیشیر نوایی. شعر، س 2. ش 14، صص: 10-15.
- شگفته، صغری بانو. (1387). شرح احوال و آثار فارسی امیر علیشیر نوایی متخلص به فانی. تهران: الهدی صفا، ذبیح الله. (1364). تاریخ ادبیات در ایران. جلد چهارم، چاپ سوم. تهران: انتشارات فردوسی
- طوغان، احمد زکی ولیدی. (پاییز 1377). امیر علیشیر نوایی: بزرگترین شخصیت ادبی ترک. ترجمه مریم ناطق شریف، نامه پارسی، س 3، ش 3 صص: 39-57.
- فراهانی منفرد، مهدی. (1381). پیوند سیاست و فرهنگ در عصر زوال تیموریان و ظهور صفویان. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
- قاضی، عبدالرحیم. (1387). نظام الملک ثانی: امیر علیشیر نوایی. تاریخ پژوهی. سال 10. ش 36. ص 59-73
- کارگر، عبدالله. (1383). امیر دانشمند (نظام الدین علیشیر نوایی). پیشاور، الازهر.
- گویا، سرورخان بی تا. امیر علیشیر نوایی در قرن نهم هجری. اورنقیل کالج میگزین. ش مسلسل 36. روزنامه کابل. ش 12. ص 71-99
- لوند، آگاه سری. (1965). علیشیر نوایی. ج 1، آنکارا بی تا.
- محمدی، ذکرا... و حسینی، سیده مرضیه. (1387). مناسبات امیر علیشیر با سه تن از نخبگان فرهنگی هم عصرش. مجله علمی تخصصی تاریخ ایران و اسلام (دانشگاه لرستان). پاییز و زمستان 87 صص: 23 تا 39.
- مدرسی، فاطمه و ملک زاده، فریبا. (1394) بررسی تأثیر پذیرای اشعار امیر علیشیر نوایی از پیشینیان. مجموعه مقاله های دهمین همایش بین المللی ترویج زبان و ادب فارسی 4-6 شهریور. 1394، دانشگاه محقق اردبیلی.

نعمتی لیمیایی، امیر. (1397). شخصیت علمی – ادبی امیر علیشیر نوایی و اثر بخشی مکتب او. پژوهش نامه تاریخ. سال 13. ش 52. صص: 153-170.

نوایی، امیر علیشیر. (1375). دیوان نظام الدین امیر علیشیر نوایی. رکن الدین همایون فرخ. تهران: اساطیر.
نیک بابایی، بهروز. (1397). تأثیر زبان در ارتباطات فرهنگی (با تأکید بر جایگاه امیر علی شیر نوایی). علوم خبری. ش 25. صص: 131-145.

نیکو، همت. (1351). امیر علیشیر نوایی. وحید. ش 103. صص: 429-435.
واحدی جوزانی، محمد یعقوب. (1346). امیر علیشیر نوایی: مشتمل بر شرح زندگانی، آثار عمرانی، مولفات و نمونه های نظم و نثر او. کابل:نجمن تاریخ.

واله اصفهانی، محمد یوسف. (1379). خلد برین (تاریخ تیموریان و ترکمانان) میر هاشم محدث. چاپ اول. تهران: نشر میراث مکتوب.

هیئت، محمد جواد. (1365). سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی. تهران: نشر نو.

منابع دست نوشته

ایمانی، طالع. بدایع اللغة. نسخه دست نوشته ی کتابخانه ی مدرسه عالی شهید مطهری، ش 10، 11، 12.
خواند میر، غیاث الدین بن همام الدین. خلاصه الاخبار فی احوال الاخیار ی، نسخه دست ی نوشته کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

خویی، محمد بن عبدالصبور. خلاصه عباسی. نسخه دست ی نوشته کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ش ایران 10-19239

قاجار، فتحعلی بن کلبعلی بن مرشد قلی بن فتحعلی. لغت اترکیه. نسخه دست نوشته کتابخانه ملی ایران، شماره 1577650
قزوینی سپانلو، فتحعلی بن کلبعلی خان. مقالید ترکیه، نسخه دست نوشته موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک، ش 1/396

منابع لاتین

REFERENCES

Caferoglu. Ahmet.1984. Turk Dili Tarikhi. Istanbul.

Dale, Stephen Fredric. Apr 1998, « The Legacy of the Timurids», Journal of the Royal Asiatic Society, third series, Vol.8, No1, p43-58.

Erkinov, Afdtandil. 2008, « Persian – Chaghatay Bilingualism in the Intellectual Circles of Central Asia during 5-18th centuries (the case of political and theologies bayaz) », International Journal of Central Asian studies, Vol12, pp.57-82

Gibb, E.J.W. 1902, A history of Ottoman poetry, Vol2, London, luzac.